ләсиндә истифадә етмәлидирләр. Бундан әлавә, әмәк мәшғәләсиндә һазырланмыш моделләрдән тәсвири инчәсәнәт дәрсләриндә натура, тәсвири инчәсәнәт дәрсләриндә чәкилмиш бә'зи иллүстратив материаллардан исә әмәк мәшғәләләриндә әјани вәсаит кими истифадә олунмалыдыр. Мөвзу үзрә рәсм чәкәркән онларын бир гисмини ана дили дәрсиндә кечилән вә әмәк мәшғәләсиндә иллүстрасија һазырланан нағыл вә ја тәмсилләрә һәср етмәк лазымдыр. Бу заман әмәк мәшғәләсиндә һазырланмыш иллүстрасијадан әјани вәсаит кими истифадә етмәк олар.

Әмәк тә'лими илә тәбиәтшүнаслыг фәнни арасында белә гаршылыглы әлагә јаратмаг олар:

а) тәбиәтшүнаслыг фәнни үзрә әлдә едилмиш нәзәри мә'луматын әмәк мәшғәләсиндә тәтбиг едилмәси;

б) әмәк мәшғәләләриндә тәбиәтшүнаслыға аид дидактик материалларын һазырланмасы;

в) тәбиәтшүнаслыг дәрсләриндә биткиләрин әсас органлары, бәзәк, тәрәвәз, чичәк-бәзәк, мејвә, киләмејвә, тахыл вә дикәр биткиләрин бөјүмә вә инкишаф шәраити, бостанын, тарланын достлары вә дүшмәнләри үзрә әлдә едилмиш нәзәри биликләрдән тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә, паркда, бостанда көрүлән практик ишләрдә истифадә едилмәсинин тәшкили.

Програмда «өзүнәхидмәт вә мәишәт әмәји»нә ајрыча вахт верилмәмәси о демәк дејилдир ки, бу саһәдә иш апармамалыдыр. Әксинә, һәмин мәсәләләр әмәјин башга нөвләри үзрә апарылан иш просесиндә шакирдләрә даһа әтрафлы изаһ олунмалыдыр. Бунларын бә'зиләри тикиш (палтара гуллуг етмәнин тәк-тәк елементләри), бә'зиләри кәнд тәсәррүфаты әмәји (отаг биткиләринә гуллуг), бә'зиләри исә кағыз вә картон үзрә ишләрә (мәишәт әшјаларына гуллуг) даир материалларын өјрәнилмәси заманы һәјата кечирилмәлидир.

Мә'лум олдуғу үзрә, әввәлки програмын тәләбинә көрә, мүәллим әмәк тә'лими үзрә мәшғәләјә башларкән һазырламыш олдуғу нүмунәни шакирдләрә көстәрмәли, белә бир әшјанын бу күнкү дәрсдә һазырланачағыны хәбәр вердикдән сонра онун ајры-ајры һиссәләрини тәһлил етмәли иди. Шакирдләр мүәллимин көстәриши илә ајры-ајры һиссәләри һазырлајыб гуртардыгдан сонра онун бирләшдирилмәси үзрә иш кетмәли иди. Бу заман шакирдләр мүәллимин көстәриши вә рәһбәрлији алтында әввәлдән ахыра гәдәр ишләмәли олурдулар ки, бу да онлара садәчә олараг ичра етмәк бачарығыны ашылајырды. Әслиндә онлар әшјанын һазырланмасы просесиндә фәал иштирак етмәкдән мәһрум олурдулар. Јени програмда илк күндән башлајараг иш просесиндә шакирдләрин мүстәгиллик вә фәаллығынын тә'мин едилмәси тәләб олунур. Илк күнләр шакирдләрдә әмәк вәрдишинин аз олмасыны нәзәрә алараг мүәллим әшјалары һазырладаркән онун ајры-ајры һиссәләри һаггында мә'лумат вермәли, иш просесиндә һәр бир шакирдин нечә ишләмәсинә нәзарәт етмәли, бә'зән бүтүн синфә истигамәтверичи суалларла («Биз нәдән башламалыјыг?», «Инди нә етмәк лазымдыр», «Сонра нечә етмәк олар» вә с.) мүрачиәт етмәлидир.

Сонракы дөврләрдә һәр һансы бир әшјанын һазырланмасында техноложи әмәлијјатларын сајынын артмасы белә бир үсулун тәтбиг едилмәсини чәтинләшдирир. Она көрә дә мүәллим ајры-ајры әшјалар арасындакы әлагәләри изаһ етмәли, чертјож васитәсилә ишин ардычыллығыны әкс етдирәрәк шакирдләрин мүстәгил ишләмәсини тәшкил етмәлидир. Програмда елә мүрәккәб иш нүмунәләри вардыр ки, онлары ајры-ајры шакирдләр һазырлаја билмирләр. Белә һалларда мүәллим һәмин әшјанын ајры-ајры һиссәләрини шакирдләр арасында бөлүшдүрмәли, коллектив шәкилдә бирләшдирилмәсини тә'мин етмәлидир.

I СИНИФДӘ АНА ДИЛИ ДӘРСЛӘРИНИН ТӘШКИЛИ

Ј. Ш. КӘРИМОВ
Азәрб. **ДЕТПИ** ибтидаи тә'лим шө'бәсинин мүдири

„АНА ДИЛИ» китабы I синиф шакирдләринин илк гираәт вә дил дәрслијидир. «Ана дили»нин көмәји илә шакирдләрин гираәт вәрдишләри инкишаф етдирилмәли, онлар тәбиәт вә чәмијјәт һаггында мүстәгил биликләр әлдә етмәли, јүксәк инсани һиссләрә јијәләнмәли, дикәр тәрәфдән дилимизин грамматик гануннлары илә, орфографија вә әдәби тәләффүз гајдалары илә таныш олмалы, дүзкүн данышыг, саваллы јазы вәрдишләринә јијәләнмәлидирләр.

Әлифба тә'лиминин ахырында шакирдләр һечаламадан, бүтөв сөзләрлә охумаг вәрдишини јени-јени газанырлар. Бу дөврдә бә'зи шакирдләр сөзү әввәлчә һеча-һеча, һәтта һәрф-һәрф дејир, сонра онлары бирләшдириб бүтөвлүкдә охујурлар. Онлар бир бахымла сөзүн һәрф-һеча тәркибини дүзкүн гавраја билмирләр. Һәрф-һеча тәркиби бәнзәр сөзләри гарышдырыр, охујаркән һәрф, һеча вә ја сөз бурахыр, јерли шивә тәләффүзүнә јол верир, сөзләрин сонундакы шәкилчиләри демир, ја да башга шәкилчиләрлә әвәз едирләр. Нәһајәт, онлар охујаркән интонасијанын көзләнилмәмәси, сөзләрдә вурғунун јеринә дүшмәмәси һалларына да раст кәлирик.

Белә нөгсанлары арадан галдырмаг мәгсәди илә нитги динләмәк, ајры-ајры сәсләри, сөзләри тәләффүз етмәк үзрә мәшгләри давам етдирмәк лазымдыр.

Дәрсликдә гираәт материаллары **тематик принсипә** әсасән дүзүлмүшдүр. Һәр бир фәсли дәјишиклик, тарихи күн вә бајрамла әлагәдар мүвафиг материалын охунмасы тә'мин едилмәлидир. Белә бир принсипә әмәл олунмасы гираәтин һәјатла әлагәсини мөһкәмләндирмәјә, шакирдләрин һәјат тәчрүбәләринә, күндәлик мүшаһидәләринә истинад етмәјә, онларын һәјат тәчрүбәләрини кенишләндирмәјә вә зәнкинләшдирмәјә имкан верир.

Лакин мөвзулар үзрә белә бөлкү бир гәдәр шәртидир. Мәсәлән, «Аилә» мөвзусу үзрә бир нечә мәтн ардычыл охунур. Бундан әлавә, башга мөвзулара дахил олан бә'зи мәтнләр дә аилә һәјатынын бу вә дикәр саһәси илә әлагәдардыр. Јахуд, В. И. Ленинә аид мәтнләрин даһи рәһбәрин анадан олдуғу күнлә әлагәдар охунмасы нәзәрдә тутулмушдур. Мүәллим «Совет Иттифагы бизим Вәтәнимиздир», «Совет Ордусу», «28 Апрел — Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гурулдуғу күндүр», «1 Мај» мөвзуларына дахил олан мәтнләри кечәркән дә В. И. Ленинин ибрәтамиз һәјатына, онун халг үчүн көрдүјү бөјүк ишләрә мүрачиәт етмәлидир.

Дәрсликдәки **ше'рләрин** ушагларын ифадәли гираәт техникасыны, нитгини, тәфәккүрүнү, зөвгүнү инкишаф етдирмәси үчүн шакирдләр тәрәфиндән ше'рин ифадәли охунмасына, интонасија, мәнтиги вурғу вә фасиләнин көзләнмәсинә фикир верилмәли, образлы сөзләрин, ифадәләрин мә’насы хәбәр алынмалыдыр. Әзбәр өјрәнилмиш ше’рләрин тәкрарән хәбәр алынмасына ил боју дәфәләрлә гајытмаг, һәмин ше’рләрин һәјаты боју ушагларын јадында галмасына наил олмаг лазымдыр.

Дәрсликдә хејли **аталар сөзләри вә тапмачалар** да верилмишдир. Аталар сөзләринин механики әзбәрләнмәсинә јол верилмәмәлидир. Һәр бир аталар сөзү охунмуш мәтнлә сых әлагәдардыр, даһа доғрусу, онун мәзмунундан ирәли кәлир. Лакин јенә онлардан бир чохунун изаһ едилмәси зәруридир.

Бир чох мәтнләрлә әлагәдар аталар сөзү вә тапмачалар верилмәсинә дәрсликдә имкан олмамышдыр. Она көрә дә мүәллим мәтнә аид аталар сөзү вә тапмача тапмағы ушаглардан тәләб едә биләр.

Гираәт дәрсләриндә ушаглар, әсасән, бәдии вә мүәјјән гәдәр дә елми-күтләви материаллар охумалыдырлар. Бәдии материаллар (һекајә, нағыл, тәмсил, ше’р, тапмача, аталар сөзләри вә с.) өз характери е’тибары илә даһа чох шакирдләрдә коммунист әхлагы сифәтләринин тәрбијә олунмасына, һәмчинин ифадәли гираәт вәрдишинин инкишафына хидмәт етмәлидир.

Мүәллим **бәдии парчаларын тәһлилинә** хүсуси әһәмијјәт вермәлидир. Бәдии парчанын идејасы, онун дили үзәриндә мүшаһидә апармаг, әсәрин гәһрәманынын һәрәкәтләрини гијмәтләндирмәји, она өз мүнасибәтини билдирмәји бачармаг, гәһрәманы характеризә едән сөз вә ифадәләри сечә билмәк әсәрдәки сурәтләри мүгајисә етмәји, јахуд ики әсәрдәки һадисәләри тутушдурмағы, нәтичә чыхармағы бачармаг чох мүһүм мәсәләдир. Нәһајәт, әсәр тәһлил едиләркән онун дили, образлы, ифадәләр, лүғәт үзәриндә иш мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Бу заман әсәрин идејасынын һансы васитәләрин көмәји илә верилмәси ајдын олур. Беләликлә, бәдии материалларын тәһлили форма вә мәзмунун вәһдәти просесиндә һәјата кечирилир. Бүтүн бунлары шакирдләрә тәдричән садә шәкилдә олса да өјрәтмәк лазымдыр.

Мүәллимин нүмунәви гираәтиндән сонра шакирдләр һәмин мәтни һиссә-һиссә охумалы вә һәр бир һиссәјә ујғун башлыг вермәклә план тәртиб олунмалыдыр. План тәртиб етмәји өјрәтмәк үчүн әввәлләр һекајә һиссә-һиссә охундугдан сонра һәр һиссәјә аид нечә шәкил чәкмәјин мүмкүн олдуғу сорушула биләр. Бу заман шакирд мүәјјән мәнзәрәни, һадисәни, јахуд һадисәнин баш вердији шәраити өз сөзләри илә конкрет тәсвир етмәли олур. Сөзләрлә онун «шәклини чәкир». Мәһз она көрә дә белә плана «шәкилли план» дејилир. Шүбһәсиз, бүтүн материаллара шәкилли план тутмаг мүмкүн дејил. Дәрсликдә «Ики јолдаш», «Гышда», «Кетдин көрдүн...», «Аслан вә довшан», «Дөрд арзу» вә с. мәтнләрлә әлагәдар шәкилли план тутмаг тәләб олунур.

Сонралар мүәллим мәтнин планыны әввәлчәдән јазы тахтасында јазыр вә мәтн бүтөв охундугдан сонра (һәлә шакирдләр тәрәфиндән һиссә-һиссә охунмамыш) һиссәни тапмағы тәләб едир. Әксәр һалларда исә, әксинә, башлыглара һиссә дејил, һиссәләрә башлыг тапмаг тәләб едилмәлидир. Дәрсликдә «Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм», «Көзәл јаз» вә с. мәтнләрлә әлагәдар белә тапшырыглар верилмишдир. Мүәллим онларын сајыны артырмалыдыр.

Шакирдләрдә бу вәрдиши инкишаф етдирмәк мәгсәди илә дәрсликдә кичик парчалара башлыг вермәји тәләб едән тапшырыглара да раст кәлмәк мүмкүндүр. Мәсәлән, наринки вә алма, ушағын пинтилији вә сәлигәсизлији вә с. һаггында бәдии парчалар охундугдан сонра ушаглар онлара башлыг верирләр. Бу заман шакирдләр мүхтәлиф башлыглар тапа биләрләр. Мүәллим онларын ән мүвафигини сечмәли вә нә үчүн мәһз буну сечдијини синфә изаһ етмәлидир.

Мүәллимин бә’зән шакирдләрдән мәтнә суаллар тәртиб етмәји вә онлара чаваб вермәји тәләб етмәси план тәртиби үзрә ишә хидмәт едир. Мәсәлән, шакирдләр «Көјәрчин вә гарышга» һекајәсинә һәм суаллар верир, һәм дә онларын чавабыны тапырлар. Бә’зән алтында суал вә тапшырыг верилмиш мәтн үзрә дә белә иш апарыла биләр.

Бүтүн бунлар шакирдләри мәтнин планыны тутмаға һазырлајыр. Дәрс илинин сонларына јахын мүәллим бә’зи бәдии парчалара шакирдләрин мүстәгил план тутмалары үзрә иш апармалыдыр.

Јадда сахламаг лазымдыр ки, планын тәртиби үзрә апарылан һәр бир иш охунан материалын мәзмунунун шүурлу баша дүшүлмәсини тә’мин едир, шакирдләрин өз фикирләрини шифаһи вә јазылы шәкилдә мүстәгил ифадә етмәләринә көмәк көстәрир, онлары ифадә вә инша јазмаға һазырлајыр.

Бәдии материалларын тәдриси просесиндә мүәллим шакирдләрдә **китабла ишләмәк, ондан билик әлдә етмәк вәрдишләринин јаранмасына вә инкишафына хүсуси фикир вермәлидир.** Мүәллим шакирдләрин охудугларына, мүшаһидә етдикләринә аид суаллара чаваб вермәк, мәтнин һиссәсинә, бүтөвлүкдә мәтнә өз сөзләри илә «шәкил чәкмәк», «мәтндәки лазыми сөз, ифадә, чүмлә вә парчалары сечиб охумаг (сечмә гираәт), мәтнин мәзмуну јалныз мүфәссәл дејил, һәм дә сечмә, јығчам нағыл етмәк кими бачарыг вә вәрдишләрә јијәләнмәләринә наил олмалыдыр. Дәрсликдә белә тапшырыглар чохдур. Мәсәлән, «Пајыз» мәтни охундугдан сонра гушлардан бәһс олунан һиссәнин, «Гыш» мәтни охундугдан сонра гарын нечә јағмасына аид чүмләләрин, «Гарагуш вә пишик» һекајәси охундугдан сонра гарагушун көрүнүшүнү билдирән чүмләләрин сечилиб охунмасы тәләб олунур. Јахуд «Тәјјарәдә», «Көјәрчин вә буғда», «Јадикар» вә с. мәтнләрин јығчам нағыл олунмасы тәләб едилир.

«Ушаг вә довшан», «Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм» вә с. мәтнләрлә әлагәдар сәһнәләшдирмә тәшкил етмәк олар (роллар үзрә охутмаг) мүмкүндүр. Белә мәшғәләләр ушаглары чох мараглpoints, материалын образлы, емосионал гавранмасыны тә’мин едир. Дәрсликдә бир нечә белә тапшырыг верилмишдир. Лакин мүәллим бунларла кифајәтләнмәмәли, синфин һазырлығындан, мәтнин тәдриси просесиндә гаршыја чыхан тәләбатдан асылы олараг белә јарадычы пријомлардан истифадә етмәлидир.

Дәрсликдәки мәтнләрин бир гисми **елми-күтләви** характер дашыјыр. Тәбиәтә аид материалларын гираәти просесиндә ушаглар өз мүшаһидә вә тәчрүбәләриндән истифадә етмәклә тәбиәт һадисәләри арасындакы гаршылыглы әлагәни баша дүшүр, көзәлликләри көрүр, әдәбијјат вә инчәсәнәт ишчиләринин әсәрләриндә тәбиәтин көзәлликләринин тәсвирини гаврајырлар.

Мә’лумдур ки, гираәт дәрсләринин гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдән бири ушаглара **мүшаһидә етмәји,** тәбиәти өјрәнмәји өјрәтмәкдир. Мүшаһидәләр көстәрир ки, ибтидаи синиф шакирдләринин нитгинин вә билијиндәки кәсирләрин әксәријјәти онларын тәбиәтлә таныш олмамалары, онун ганунауј ғунлугларындан баш чыхармамалары илә әлагәдардыр.

Адәтән, шәһәр мүәллимләри тәбиәти өјрәнмәк үчүн имканын олмамасындан шикајәтләндикләри һалда, кәнд мүәллимләри исә, онсуз да ушагларын һәр шеји көрдүкләрини әсас тутараг бу саһәдә иш апармырлар. Белә мүәллимләр унудурлар ки, көрмәк мүшаһидә етмәк дејил, ади кәзинти планлы, мәгсәдли екскурсијаны әвәз едә билмәз.

Дәрсликдә бир чох мәтнләрин гираәти мүшаһидәләрлә әлагәләндирилмишдир. Лакин бу аздыр. Мүәллим әлифба тә’лими дөврүндә бу саһәдә апарылан иши мүнтәзәм давам етдирмәлидир. Дәрс илинин икинчи јарысындан мүшаһидәләрин нәтичәси һәм синиф тәгвиминдә, һәм дә шакирдләрин мүшаһидә күндәликләриндә гејд олунмалыдыр. Шакирдләр һава, күләк, күнәш, јағынты, биткиләр, гушлар, һејванлар вә инсанларын әмәји үзәриндә апардыглары мүшаһидәләри әввәлләр ахырынчы дәрсин сонунда мүәллимин көмәји илә күндәликләрә гејд едирләр. Сонралар исә бу иш евдә көрүлүр. Евдә апарылан гејдләрә әсасән синиф тәгвиминдә лазыми ишарәләр гојулмалыдыр. Һәр һәфтәнин сонунда 10—15 дәгигә әрзиндә синиф тәгвиминдәки вә күндәликдәки гејдләр әсасында мүшаһидәләри јекунлашдырмаг лазымдыр.

Бөлкүдә мүшаһидә үчүн нәзәрдә тутулан саатлар исә гышын вә јазын сонунда мүшаһидәләрин јекунлашдырылмасына сәрф едилмәлидир. Бу мәшғәләләрдә ејни заманда һәмин мөвзуда инша јазылара һазырлыг көрүлмәлидир.

Илин икинчи јарысында екскурсијалара 5 саат ајрылмышдыр. Бу екскурсијалар, әсасән, тәбиәтә (мешәјә, тарлаја, бағa чај кәнарына, кәндин әтрафына вә с.) тәшкил едилмәлидир. Һәмин објектләр олмајан јерләрдә исә шакирдләри колхоза, е'малатханаја, карханаја, су електрик стансијасына, завода, фабрикә, кәнд советинә екскурсијаја апармаг олар. Истеһсалат екскурсијаларын бә'зиләрини әмәк тә'лими мәшғәләси илә әлагәдар планлашдырмаг мүмкүндүр.

Бөлкүдә **әшја дәрсләри** үчүн 3 саат нәзәрдә тутулмушдур. Мүәллим һәмин саатлары имкандан асылы олараг «Гар вә буз», «Тезчичәкләјән ағачлар», «Гаратојуг вә гарға», «Гарангуш вә сәрчә», «Газ вә өрдәк», «Довшан», «Довшан вә дәлә», «Палыд вә чинар», «Чөкә вә сөјүд», «Тәрәвәз биткиләри» вә с. мөвзулара сәрф едә биләр.

Програм материалынын шүурлу мәнимсәнилмәси әјани гавранылмасы вә узун мүддәт јадда галмасы үчүн **шәкилләрдән бачарыгла истифадә олунмалыдыр.** Бу мәгсәдлә дә дәрсликдә бир чох мәтнләрә аид иллүстрасијалар верилмишдир.

Шәклин тә'сир гүввәсини артырмаг вә дәрси сәмәрәли тәшкил етмәк үчүн мүәллим шакирдләрә шәкилдәки лазыми објектләри «көрмәји», ону «охумағы» өјрәтмәлидир. Бу мәгсәдлә әввәлләр мүәллим шакирдләрдән шәкилдә нәләри көрдүкләрини, шәклин нәјә аид олдуғуну хәбәр алмалы, шакирдләр бир нечә дәгигә шәклә сәссиз бахдыгдан сонра онларын диггәтини орадакы ајры-ајры објектләрлә, әшја вә һадисәнин тәсвиринә јөнәлтмәлидир.

Шакирдләр шәкли «охумаг» үзрә мүәјјән вәрдишә јијәләндикдән сонра мүәллим шәклин мәтнин һансы һиссәсинә аид олмасыны, һәмин һиссәдә дејиләнләрин шәклә нә дәрәчәдә ујғун кәлмәсини, мәтнә аид даһа нечә шәкил чәкмәјин мүмкүн олмасыны соруша биләр. Мүәллим, шүбһәсиз, дәрсликдәки шәкилләрлә кифајәтләнә билмәз. О, һәр бир мөвзуја мүвафиг дикәр шәкилләрдән, откритка вә плакатлардан истифадә етмәји дә унутмамалыдыр.

Елми-күтләви мәтнләр охунаркән шәкилләрлә јанашы, мүхтәлиф коллексијалар, мүгәввалар вә моделләрдән, имкан дахилиндә магнитафон, патефон, филмоскоп вә с. техники васитәләрдән дә истифадә етмәк лазымдыр.

Бә'зи һалларда, хүсусилә нағыллар вә тәмсилләр кечиләркән әмәк тә'лими мәшғәләләриндә пластилиндән һәмин мәтнләрин мәзмунуна ујғун иллүстрасијаларын һазырланмасы да мараглы вә фајдалы олур.

Јени програмын тәләбинә әсасән **һәр бир гираәт дәрсиндә бир нечә мәтндән истифадә олунмасы мәсләһәт көрүлүр.** Дәрсдә һәчмчә кичик вә мәзмунча асан мәтнин дәфәләрлә охунмасы шакирдләрин марағыны азалдыр, онлары јорур, гираәтин механики кетмәси илә нәтичәләнир. Һәмин мөвзу илә сых бағлы олан икинчи, һәтта үчүнчү мараглы парчанын мүәллим (вә ја шакирд) тәрәфиндән охунмасы синифдә чанланмаја сәбәб олур, шакирдләрин билик даирәсини кенишләндирир. Дәрсликдә әлавә гираәт үчүн чох аз мәтнләр верилмишдир. Одур ки, мүәллим ушаг китабларындан, журнал вә гәзетләрдән әлавә гираәт үчүн мүвафиг мәтнләр дә сечмәлидир.

Дәрсликдә верилмиш **суал вә тапшырыглар үзрә иш** мүәллимдән хүсуси диггәт тәләб едир. Мүәллим һәр бир суалын нә үчүн мәһз бу шәкилдә гојулмасы, ону нечә гојмағын даһа јахшы олмасы, әлавә суалын нечә верилмәси үзәриндә габагчадан чидди дүшүнмәлидир.

Дәрсликдә илк танышлыг, ондан нәләри өјрәнәчәкләри һаггында шакирдләрин мә'лумат алмалары онларда **синифдәнхарич гираәтә** һәвәс ојатмалыдыр. Синифдәнхарич гираәт үчүн мәчбури әдәбијјатын тәхмини сијаһысы програмда верилмишдир. Бундан әлавә, мүәллим өзү дә мөвзуја мүвафиг материалы сечә биләр.

Мәчбури әдәбијјат мүвафиг мөвзунун кечилдији дөврдә пајланмалы вә һәр ики һәфтәдә бир дәфә тәшкил олунан хүсуси дәрс саатында јекунлашдырылмалыдыр. Бу мәшғәләләр јанвар ајындан е'тибарән апарылмалыдыр. Бундан әлавә, мүәллим шакирдләрин көнүллү мүталиәсинә дә рәһбәрлик етмәли вә истигамәт вермәлидир.

Дәрслијин һәр бир бөлмәсинә дахил олан мәтнләр охундугдан сонра **үмумиләшдиричи** дәрс тәшкил олунмалыдыр. Үмумиләшдиричи дәрс, адындан мә'лум олдуғу кими, шакирдләрин мөвзу илә әлагәдар әлдә етдикләри мә'луматын, бачарыг вә вәрдишләрин үмумиләшдирилмәсинә һәср олунур. Мүәллим бөлмәнин сонундакы «Мөвзуја аид суаллар вә тапшырыглар»дан, шакирдләрин тәчрүбәләриндән, синифдә әлавә охунмуш материаллардан, синифдәнхарич гираәт просесиндә өјрәндикләриндән истифадә етмәклә үмумиләшдиричи дәрси шәкилләр. техники васитәләр, иллүстрасијаларла зәнкинләшдирмәли вә онларын фәаллығыны тә'мин етмәлидир.

* * *

I синифдә грамматика вә јазы гајдалары тә'лиминдән әсас мәгсәд, шакирдләрин шифаһи вә јазылы нитгини инкишаф етдирмәкдир. Шакирдләр тә'лимин илк күнләриндән сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәјинитгләриндә онлары дүзкүн ишләтмәји, чүмлә гурмағы, өз фикрини шифаһи вә јазылы шәкилдә ифадә етмәји бачармалыдырлар. Јени програмда I синифдән е'тибарән тә'лимин нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәси мүһүм тәләб кими ирәли сүрүлүр. Нәзәријјәнин ролуну артырмаг дедикдә, һеч дә грамматик гајда вә тә'рифләри әзбәрләтмәк нәзәрдә тутулмур. Шакирдләр һәр бир тә'рифи гајданы шүурлу сурәтдә дәгиг әзбәрләмәли, терминләри дүзкүн ишләтмәји өјрәнмәлидирләр. Бүтүн бунлар практик әһәмијјәт дашымалыдыр. Грамматикадан нәзәри биликләр ушагларын нитгинин вә савадлы јазы вәрдишләринин инкишафына хидмәт етмәлидир.

Дил мәшғәләләриндә шакирдләрин дил һадисәләри үзәриндә мүшаһидәләринин тәшкили јени програмын вә дәрслијин мүһүм принсипләриндән биридир. Дәрсликдә дил материалларынын гираәтлә әлагәдар верилмәсиндән мәгсәд дә мәһз будур, Ушаглар өзүнүн, јолдашынын нитги илә јанашы, дәрсликдән охудуглары һекајә, ше'р, нағыл үзәриндә дә мүшаһидә апармағы, бу вә ја дикәр дил һадисәсинә аид мисаллар сечмәји, онлара әсасән үмумләшдирмә апарыб нәтичә чыхармағы, мүәллимин көмәји илә гајда вә тә'рифи формалашдырмағы, нәһајәт, өзләри мүстәгил мисаллар сөјләмәји өјрәнирләр.

Дил мәшғәләләринин сәмәрәли тәшкили үчүн шакирдләрин динләмә вә ешитмә бачарығыны инкишаф етдирмәк, онларда өјрәндикләрини мөһкәм јадда сахламаг вәрдиши јаратмаг лазымдыр.

Дил мәшғәләләри чох рәнкарәнк иш нөвләри илә зәнкиндир. Мүшаһидәләр көстәрир ки, бир чох һалларда шакирдләр һәмин иш нөвләринин јеринә јетирилмәси јолларыны билмәдикләриндән бә'зи сәһвләрә јол верирләр. Она көрә дә мүәллим шакирдләрә гулаг асмағы, дүзкүн ешитмәји, дил һадисәси үзәриндә мүшаһидә апармағы, үзүндән көчүрмәји, имланын мүхтәлиф нөвләрини, ифадә вә инша јазмағы, јаздыгларыны јохламағы өз сәһвләрини дүзәлтмәји, үмумиләшдирмә апарыб гајда вә тә'рифләри формалашдырмағы, мүстәгил мисал сөјләмәји, өзүнүн нитгинә мәнимсәнилмиш ганунлар бахымындан јанашмағы өјрәтмәлидир.

Шакирдләр әлдә етдикләри бачарыг вә вәрдишләри јалныз дәрсдә дејил, бүтүн башга фәнләрин тәдрисиндә, тә'лимин бүтүн саһәләриндә тәтбиг етмәји бачармалыдырлар. Азәрбајчан дилинин тәдриси просесиндә мүәллим шакирдләрә савад тә'лими дөврүндә вердији илк грамматик анлајышлары (чүмлә, сөз, һеча, сәс, һәрф, саит, самит вә с.) нәзәрдән гачырмамалы, јери кәлдикчә, һәмин дөврдә газанылмыш мә'лумата әсасланмалыдыр.

Дәрсликдә чүмлә үзәриндә иш елә верилмишдир ки, мүәллим декабрын 1-дән дәрс илинин ахырынадәк ону давам етдирә билир. Бу, чох вачиб мәсәләдир. Һәр бир сөз, һәр бир грамматик катеторија әсил мә'насыны чүмлә дахилиндә тапыр. Дикәр тәрәфдән, чүмлә гурмаг, ону дәјишмәк, кенишләндирмәк вәрдишинә јијәләнмәдән рабитәли нитгин инкишафындан данышмаг мүмкүн дејил.

Бу мәгсәдлә, әввәлләр ики-үч сөздән ибарәт чүмләләрин, ики-үч чүмләдән ибарәт һекајәләрин тәртибинә фикир верилмәлидир. Һекајәләр әввәлләр суаллара әсасән мүәллимин көмәји илә, тәдричән мүстәгил тәртиб олуна биләр. Шакирдләрин бу саһәдә газандыглары биликләр дәрс илинин сонуна јахын «Чүмлә» мөвзусу кечиләркән системә салыныр вә нәзәри характер алыр. Онларын шифаһи сурәтдә һекајә тәртиб етмәк үзрә вәрдишләри кифајәт гәдәр инкишаф етдикдән сонра һәмин мәшғәләләр јазылы апарылмалыдыр.

III рүбүн орталарындан е'тибарән шакирдләр мүәллимин рәһбәрлији илә үч-дөрд чүмләдән ибарәт һекајә гуруб мүстәгил јазмағы бачармалыдырлар.

Илк мәшғәләләрдән е'тибарән шакирдләр дилимиздә бир чох сөзләрин јазылдығы кими тәләффүз едилмәмәси илә таныш олур, практик јолла әдәби дилин тәләффүз нормаларыны өјрәнирләр. Орфографија илә орфоепија арасындакы гаршылыглы мүнасибәти шакирдләрә практик шәкилдә баша салмаг үчүн мүәлллимин өзү дә һәмин нормалары дәгиг билмәли, јазыда вә нитг практикасында бу нормалары көзләмәлидир.

Јени програмы әввәлкиндән фәргләндирән мүһүм чәһәтләрдән бири онда илк дәфә олараг лексик мә'лумата, лүғәт-мәнтиги ишләрә кениш јер верилмәсидир. Дәрсликдә сөзләрин груплашдырылмасы, ајры-ајры нөвләрин мүвафиг чинсә дахил едилмәси, ејни нөвдән олан әшјаларын чинс билдирән бир сөзлә адландырылмасы, әшјаларын груплашдырылмасы, мә'нача јахын (синоним) вә экс мә'налы (антоним) сөзләрин сечилмәси, онларын чүмлә ичәрисиндә мүмкүн гәдәр шакирдләринлар верилмишдир. Мүәллим һәмин чалышмаларын јеринә јетирилмәсиндә мүмкүн гәдәр шакирдләрин мүстәгил ишини тәшкил етмәлидир. Чалышмаг лазымдыр ки, ушаглар термин ишләтмәдән синоним сөзләрин маһијјәтини баша дүшсүнләр, синоним сөзләри ејни мә'налы һесаб етмәсинләр. Бу мәгсәдлә синонимләр сырасына дахил олан сөзләри чүмлә ичәрисиндә ишләтмәклә, онлар арасындакы мә'на чаларлығыны шакирдләрин нәзәринә чатдырмаг лазымдыр.

Орфографик чалышмаларын әксәријјәти өјрәдичи характер дашыјыр, лакин онлар ејни заманда шакирдләрин нәләри билмәдикләрини, нәләрдә тәрәддүд етдикләрини ашкара чыхармаға имкан верир. Бурахылмыш һәрфи, һечаны, сөзү јеринә гојмагла көчүрмәји тәләб едән чалышмаларын дәгиг јеринә јетирилмәсини тә'мин етмәк лазымдыр.

Шакирдләрин орфографик савадыны инкишаф етдирмәк мәгсәди илә програмдакы јазылышы чәтин сөзләр дәрсликдә вахташыры (мүвафиг јерләрдә) верилмишдир. Бу сөзләрин мөвзу илә әлагәдар јазылышыны өјрәтмәклә кифајәтләнмәк олмаз. Мүәллим онлары охшар орфограмларына көрә груплашдырмалы (мәсәлән, 1) **булуд, ганад, гәнд дөрд, кәнд, армуд, сүд; 2) ајаггабы, доггуз, једди, мүәллим, сәккиз; 3) стәкан, стол, стул; 4) зәнк, пәләнк, рәнк; 5) дәстә, дәфтәр, исти, бостан, тахта, түстү, хәстә, шахта** вә с.) һәр груп үчүн хүсуси дивар чәдвәли тәртиб етмәлидир. Чәдвәлдә сөзләр «Белә јазылыр, белә дејилир» башлыглары алтында верилир. Мүәллим һәр бир дил дәрсинин әввәлиндә бир-ики шакирддән һәмин сөзләрин мә'насыны, тәләффүзүнү вә јазылышыны хәбәр алыр, онлардан бә'зиләрини чүмлә ичәрисиндә ишләтмәји тәләб едир. Бундан әлавә, һәмин сөзләр үзәриндә тәһлил кедир, онлар имла мәтнинин тәркибинә дахил едилир вә с. Беләликлә, чәдвәлдәки сөзләри бүтүн синиф дүзкүн ишләтдикдә мүәллим ону јениси илә әвәз едир. Дәрсликдә вахташыры јазылышы чәтин сөзләрә аид чалышмалар верилмишдир. Мөвзу илә билаваситә бағлы олмајан бу чалышмаларын верилмәсиндән мәгсәд јазылышы чәтин сөзләр үзрә вәрдишләри мөһкәмләндирмәкдән ибарәтдир. Дәрс илинин сонуна јахын мүәллим бүтүн сөзләрин нечә мәнимсәнилдијини јохлаја биләр.

Дәрслијин һәчми имкан вермәдијиндән һәр мәшғәлә үчүн 3—5 чалышма нәзәрдә тутулмушдур. Бир мәшғәлә үчүн материалын чатмајачағы һисс олунан һалларда мүәллимин өзү әввәлчәдән онлара бәнзәр чалышмалар тәртиб етмәлидир.

Мә'лум олдуғу кими, програмда һүснхәт ајрыча тәдрис фәнни кими нәзәрдә тутулмамышдыр. Она көрә дә әввәлләр онун үчүн ајрылан саат инди «Грамматика, јазы гајдалары вә нитг инкишафы»на верилмишдир. Лакин мүәллим дүзкүн,ајдын, сәлигәли јазы уғрунда мүбаризәни бир ан белә унутмамалыдыр. Шакирдләрин нормал јазы вәрдишләринә алышмаларында мүәллимин өзүнүн дүзкүн, сәлигәли јаза билмәси дә мүһүм рол ојнајыр. Мүәллим һәр бир јазы ишиндә шакирдләрин хәттинә нәзарәт етмәли, лазым кәлдикдә онлара көмәк көстәрмәли, ајры-ајры һәрфләри јазмагда чәтинлик чәкәнләрә хүсуси тапшырыглар вермәлидир.

Бундан әлавә, һәр һәфтәдә ики-үч дәфә һүснхәт үзрә мәшг тәшкил олунмалыдыр. Бу мәшғәләләрин мүддәти 8—10 дәгигә олмагла «Азәрбајчан дили» дәрсләринин һесабына кечирилмәлидир.

Програм материалыны планлашдыраркән ифадә вә инша кими јарадычы јазылар үчүн хүсуси дәрс саатынын ајрылмасы мәсләһәт көрүлмүр. Јазынын бу нөвләри грамматик вә орфографик мөвзуларын өјрәнилмәси илә сых әлагәдар апарылмалыдыр. Башга сөзлә, белә јазылара грамматик-орфографик чалышманын нөвләриндән бири кими бахылмалыдыр. Үзүндән көчүрмә, грамматик вә орфографик тәһлил, өјрәдичи имланын мүхтәлиф нөвләри дил дәрсинин мүәјјән мәрһәләсиндә апарылдығы кими, ифадә вә инша јазылар да дәрсин бир мәрһәләсиндә (ола биләр ки, бә'зән бу мәрһәләјә чох вахт ајрылсын) апарылмалыдыр.

Јохлама имла үчүн хүсуси дәрс ајрылмалыдыр. Јохлама имлалар әсасән, бөјүк мөвзулар кечилдикдән, өјрәдичи характерли ишләрин көмәји илә ушагларда мүәјјән вәрдишләр јарадылдыгдан сонра апарылмалыдыр. Бу мәгсәдлә бөлкүдә шакирдләрин билијинин јохланмасы мәшғәләләри дә нәзәрдә тутулмушдур. Белә мәшғәләләрин әсас мәгсәди ајры-ајры шакирдләрин јазы ишләриндә олан нөгсанлары ашкара чыхармаг, тәкрар вә фәрди тапшырыг јолу илә онлары арадан галдырмагдыр. Беләликлә, һәмин мәшғәләләр бир нөв тәкрарлама вә үмумиләшдирмә мәгсәди дә дашыјыр.

Өјрәдичи имлалар вә јарадычы јазыларда бурахылан сәһвләр үзәриндә иш үчүн хүсуси дәрс ајрылмыр, лакин нөвбәти дил дәрсиндә бу ишлә әлагәдар чалышмалар јеринә јетирилмәлидир.

Ашағыда ана дили үзрә тәдрис материалынын тәхмини бөлкүсү верилир.

Бөлкү тәртиб олунаркән тарихи күнләрә, бајрам күнләринә аид мәтнләрин мүвафиг вахтда охунмасы, дил материалынын гираәт материалы илә әлагәдар өјрәдилмәси, синифдәнкәнар гираәт, үмумиләшдиричи дәрс, әшја дәрси, шакирдләрин билијинин јохланмасы вә с. мәшғәләләрин дүзкүн јерләшдирилмәси хатиринә бә'зи һалларда мәтнләрин вә тапшырыгларын јери дәјишдирилмишдир.

Шүбһәсиз, мүәллим, шакирдләрин үмуми һазырлығындан, онларын дәркетмә имканларындан асылы олараг бөлкүдә мүәјјән фајдалы дәјишикликләр едә биләр.

Тәдрис планына мүвафиг олараг програм, дәрслик, һәмчинин бөлкүдә јанвар ајындан е'тибарән һәр һәфтәдә гираәтә 6, дилә исә 4 саат нәзәрдә тутулмушдур. «Рус дили» дәрслији һазыр олмадығындан дәрслик чыханадәк ана дилинә һәфтәдә 12 саат һәср едилмәлидир. Бөлкүнүн «Азәрбајчан дили» графасындакы бош бурахылан дәрсләри синфин һазырлығындан асылы олараг шакирдләрин чәтинлик чәкдикләри грамматик мөвзуларын тәкрарына, нитг инкишафы үзрә мәшғәләләрә (хүсусилә ифадә вә иншалара), гираәт вәрдишләринин инкишафына, мүшаһидәләрә һәср етмәк мәсләһәт көрүлүр.

Ајын тарихи	Гираәт	Азәрбајчан дили
1/XII	Ч. Мәммәдов, «Октјабрјат маһнысы». Б. Һәсәнов, «Октјабрјат улдузу» (әлавә оху).	Әлифба тә'лими дөврүндә газанылмыш билikләрин тәкрары.
2/XII	Л. Толстој, «Ики јолдаш», «Достлар» (әлавә оху).	«Чүмлә вә сөз». Чалышма 1—3, һүснхәт үзрә чалышма: **и, ш.**
3/XII	Л. Толстој, «Ата вә оғуллары». Л. Толстој, «Сынмыш финчан» (әлавә оху).	«Сәсләр вә һәрфләр». Чалышма 4—6.
4/XII	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, баға, парка) екскурсија.	Чалышма 7—9. Һүснхәт үзрә чалышма: **г, п, т.**
7/XII	М. Сејидзадә, «Пајыз кәләндә».	«Саитләр вә самитләр», чалышма 10—13.
8/XII	«Пајыз».	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш.
9/XII	Р. Әфәндијев, «Дурналар». А. Шаиг, «Кечи» (әлавә оху).	Чалышма 14—17. Һүснхәт үзрә чалышма: **һ, р.**
10/XII	«Түлкү вә сәрчә». А. Шаиг, «Ушаг вә довшан» (әлавә оху).	Чалышма 18—22.
11/XII	Пајызда апарылан мүшаһидәләрин јекунлашдырылмасы.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: **у, ү.**
12/XII	Т. Мүтәллибов, «Кәнч бағбанлар».	Чалышма 23—27.
14/XII	Үмумиләшдиричи дәрс.	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
15/XII	«Вәтән». Т. Мүтәллибов, «Бәхтәвәр ушаглар» (әлавә оху).	«Һеча», чалышма 28—32. Һүснхәт үзрә чалышма: **ј.**
16/XII	«Москва».	Чалышма 33—36.
17/XII	А. Бабајев, «Бизим тәзә гоншулар», «Севинч һамыдан күчлүдүр» (әлавә оху).	«Сөзләрин сәтирдән-сәтрә кечирилмәси», чалышма 37—41. Һүснхәт үзрә чалышма: **л, м.**
18/XII	«Кечмишдә вә инди».	Чалышма 42—45.
19/XII	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, баға, парка) екскурсија.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: **н, ы.**
21/XII	«Адамсыз сех».	Чалышма 46—50.
22/XII	«Тәјјарәдә».	Чалышма 51—54.
23/XII	«Метро».	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: **ғ.**
24/XII	«Бизим кәнд». «Исти шитиллик» (әлавә оху).	Чалышма 55—58.
25/XII	М. Сејидзадә, «Улдузлара кедәрсән». В. Бороздин, «Космосда илк адам» (әлавә оху).	**Б** вә **П** самитләри, чалышма 59—61. Һүснхәт үзрә чалышма: **о, ә.**
26/XII	Һ. Зија, «Мән дә јарадым».	**Д** вә **Т** самитләри, чалышма 62—64.
28/XII	Үмумиләшдиричи дәрс.	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
29/XII	«Илк гар». А. Сәһһәт, «Гыш» (әлавә гираәт).	Чалышма 65—67. Һүснхәт үзрә чалышма: **а.**
12/I	Т. Мүтәллибов, «Шән јолка».	—
13/I	«Гышда».	**Ч** самити, чалышма 68—70.
14/I	М. Ә. Сабир, «Ушаг вә буз».	Әлифба, чалышма 71—77. Һүснхәт үзрә чалышма: **б, д.**
15/I	«Мешә һакими».	
16/I	«Кетдин көрдүн».	**К** самити, чалышма 78—80. Һүснхәт үзрә чалышма: **ф.**

1	2	3
17/I	Үмумиләшдириҹи дәрс.	Шаҝирдләрин билијинин јохланмасы.
19/I	И. Сәфәрли, «Ана». «Лајла» (әлавә оху).	—
20/I	«Нәнә вә нәвә».	Чалышма 81—86. Һүснхәт үзрә чалышма: с, е.
21/I	В. Осејева, «Оғуллар».	Г самити, чалышма 87—89.
22/I	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, баға, парка) екскурсија.	—
23/I	Әшја дәрси («Гар вә буз»).	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: ч, ҹ.
24/I	Һ. Зејналова, «Елдар».	Чалышма 90—93.
26/I	Синифдәнхариҹ гираәтин јекунлашдырылмасы.	—
27/I	К. Ушински, «Пишик вә гарагуш».	К самити, чалышма 94—98. Һүснхәт үзрә чалышма: в.
28/I	«Мәним оғлум».	Чалышма 99—102.
29/I	М. Дилбази, «Бөјүкләрә һөрмәт ет».	—
30/I	«Ҝөјәрчин вә буғда» I һиссә.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: ә, з.
31/I	«Ҝөјәрчин вә буғда» II һиссә.	Чалышма 103—106.
2/II	Л. Толстој, «Јанғын итләри».	—
3/II	Х. Һасилова, «Бујурун әјләшин».	Чалышма 107—109. Һүснхәт үзрә чалышма: х, ж.
4/II	«Јолдашлыг», «Түлкү вә дурна» (әлавә оху).	Чалышма 110—114.
5/II	Б. Азәроғлу, «Гәдир», «Тәмизкар вә сәлигәли ол» (әлавә оху).	—
6/II	«Саһибә». Адсыз һекајә.	Шаҝирдләрин билијинин јохланмасы.
7/II	Синифдәнхариҹ гираәтин јекунлашдырылмасы.	«Сөзләрдә гоша самитләр», чалышма 115—121. Һүснхәт үзрә чалышма: к, ҝ.
9/II	И. А. Крыловдан «Балыг, өрдәк вә хәрчәнк».	—
10/II	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, баға, парка) екскурсија.	Чалышма 122—125.
11/II	Х. Һасилова, «Тәбрик едирик». В. Осејева, «Гоҹа гарыдыр» (әлавә оху).	Чалышма 126—128. Һүснхәт үзрә чалышма: үзүндән көчүрмә.
12/II	Л. Толстој, «Гарышга вә ҝөјәрчин». Адсыз һекајә. Ә. Вәлијев, «Пис адәт» (әлавә оху).	—
13/II	Т. Гарабағлы, «Ләкләк, Әкләк, Мәкләк».	«Тәк вә ҹәм», чалышма 129—131.
14/II	Һ. Ҹүмшүдов, «Булаг сују».	Чалышма 132—138. Һүснхәт үзрә чалышма: и. ш.
16/II	Т. Мүтәллибов, «Дилара».	—
17/II	Н. Ҝүнәшли, «Гырмызы вә јашыл ишыглар».	«Ад вә фамилијаларын бөјүк һәрфлә башланмасы», чалышма 139—142.
18/II	Һ. Зија, «Јадиҝар».	Чалышма 143—150. Һүснхәт үзрә чалышма: ч, ҹ.
19/II	Үмумиләшдириҹи дәрс.	—
20/II	«Шәнҝүлүм, Шүнҝүлүм, Мәнҝүлүм».	«Һејванлара верилән хүсуси адлар», чалышма 151—153.
21/II	М. Сејидзадә, «Совет Ордусу».	«Өлкә, шәһәр, кәнд, күчә, чај, дағ, адларынын бөјүк һәрфлә јазылмасы», чалышма 154—157.
23/II	«Гәһрәман орду».	—
24/II	Синифдәнхариҹ гираәтин јекунлашдырылмасы.	Чалышма 158—160. Һүснхәт үзрә чалышма: б, а.
25/II	М. Дилбази, «Вәтәнин кешијиндә».	Чалышма 161—163.
26/II	А. Мусатов, «Һәмишә һазырам».	—
27/II	Ҹыртдан.	Шаҝирдләрин билијинин јохланмасы.
28/II	«Иҝид әскәр».	«Гоһум сөзләр». Чалышма 164—167. Һүснхәт үзрә чалышма: л, м.
2/III	«Сәрһәдчиләрин досту Маһир».	—
3/III	Үмумиләшдириҹи дәрс.	Чалышма 168—170.
4/III	Ә. Фәвзи, «Ана».	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: о, ө.

1	2	3
5/III	«Ән јахшы һәдијјә».	—
6/III	Х. Әлибәјли, «Һадијјә».	Ким? Нә? суалларына чаваб олан сөзләр, чалышма 171—173.
7/III	Синифдәнхарич гираәтин јекунлашдырылмасы.	Чалышма 174—177. Һүснхәт үзрә чалышма: ә, з.
9/III	Үмумиләшдиричи дәрс.	—
10/III	«Аслан вә довшан».	Чалышма 178—181.
11/III	Гыша аид мүшаһидәләрин јекунлашдырылмасы.	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
12/III	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, бағa, парка) екскурсија.	—
13/III	Әшја дәрси («Тезчичәкләјән ағачлар»).	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: с, е.
14/III	Ә. Сабир, «Јаз күнләри», «Көзәл јаз» (әлавә оху).	Чалышма 182—185.
16/III	М. Дилбази, «Бағда».	—
17/III	М. Дилбази, «Гарангуш».	Чалышма 186—189. Һүснхәт үзрә чалышма: х, ж.
18/III	А. Шаиг, «Бәнөвшә».	Чалышма 190—192.
19/III	Т. Елчин, «Көзәл баһар».	—
20/III	К. Ушински, «Дөрд арзу».	Чалышма 193—197.
21/III	А. Шаиг, «Сәмәни».	Чалышма 198—201. Һүснхәт үзрә чалышма: у, ү.
23/III	Синифдәнхарич гираәтин јекунлашдырылмасы.	
1/IV	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, бағa, парка) екскурсија.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш.
2/IV	Әшја дәрси. (Палыд вә сөјүд).	
3/IV	М. Раһим, «Гузу».	Нә едир? суалына чаваб олан сөзләр. Чалышма 202—205.
4/IV	З. Чаббарзадә, «Баһар кәлир».	Чалышма 206—209. Һүснхәт үзрә чалышма: ј, һ.
6/IV	Синифдәнхарич гираәтин јекунлашдырылмасы.	—
7/IV	А. Сәһһәт, «Чүчәләр».	Чалышма 210—212.
8/IV	Т. Елчин, «Сәрчә».	Чалышма 213—216. Һүснхәт үзрә чалышма: н.
9/IV	«Тыг-тыг ханым» I һиссә.	—

1	2	3
10/IV	«Тыг-тыг ханым» II һиссә.	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
11/IV	Н. Хәзри, «Кәпәнәк». «Дөрд кәпәнәк».	Чалышма 217—223. Һүснхәт үзрә чалышма: к, к.
13/IV	Үмумиләшдиричи дәрс.	—
14/IV	М. Сејидзадә, «Ленин».	Чалышма 224—228. Һүснхәт үзрә чалышма: р.
15/IV	«В. И. Ленин».	Чалышма 229—230.
16/IV	А. Кононовдан «Соколникидә јолка бајрамы».	—
17/IV	А. Кононов, «Ушаг вә Ленин».	Чалышма 231—233. Һүснхәт үзрә чалышма: в.
18/IV	Синифдәнхарич гираәтин јекунлашдырылмасы.	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
20/IV	В. Хомченко, «Гијмәтли һәдијјә».	—
21/IV	Үмумиләшдиричи дәрс.	Чалышма 234—236. Һүснхәт үзрә чалышма: г, п, т.
22/IV	С. Вурғун, «Азәрбајчан».	Чалышма 237—239.
23/IV	Ә. Гасымов, «Бәхтијар Сумгајыта кедир».	Чалышма 240—245. Һүснхәт үзрә чалышма: б.
25/IV	И. Тапдыг, «Хәзәр». Т. Мутәллибов, «Ишыг» (әлавә оху).	Чүмлә. «Рабитәли нитг». Чалышма 246—251.
27/IV	Һ. Зејналова, «Галдырычы кран»	—
28/IV	«Инсанын көмәкчиләри».	Чалышма 252—254. Һүснхәт үзрә чалышма: ф.
29/IV	Үмумиләшдиричи дәрс.	Чалышма 255—258.
30/IV	О. Сарывәлли, «Мај бајрамы».	—
4/V	Синифдәнхарич гираәтин јекунлашдырылмасы.	—
5/V	«Севил бајрамда».	Чалышма 259—262. Һүснхәт үзрә чалышма: д.
6/V	Ә. Чәмил, «Көјәрчин».	Чалышма 263—265.
7/V	Үмумиләшдиричи дәрс.	—
8/V	Гәләбә бајрамы.	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.

1	2	3
11/V	В .Султанов, «Мијо» еләјән ким иди?».	
12/V	Јаза аид мүшаһидәләрин јекунлашдырылмасы.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш .Һүснхәт үзрә чалышма: үзүндән көчүрмә.
13/V	М. Сејидзадә, «Јај».	Чалышма 266—269.
14/V	«Јај».	—
15/V	«Бол мәһсул».	Нөгтә, суал вә нида ишарәси. Чалышма 270—272.
16/V	Синифдәнхарич гираәтин екунлашдырылмасы.	Чалышма 273—275. Һүснхәт үзрә чалышма: үзүндән көчүрмә.
18/V	Т. Елчин, «Мән дә! Мән дә!».	—
19/V	С. Мәммәдзадә, «Јағыш». Мешә инсанлара нечә көмәк едир?» (әлавә оху).	Азәрбајчан дилиндән ил боју кечиләнләрин тәкрары. Чалышма 276—279. Һүснхәт үзрә чалышма: имла.
20/V	К. Ушински, «Башыны дик тутан кимдир?».	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
21/V	«Гоғал» I һиссә.	—
22/V	«Гоғал» II һиссә.	Чалышма 280—285.
23/V	Тәбиәтә (мешәјә, чөлә, бағa, парка) екскурсија.	Чалышма 286—287. Һүснхәт үзрә чалышма: үзүндән көчүрмә.
25/V	«Сүнбүл» I һиссә.	—
26/V	«Сүнбүл» II һиссә.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: үзүндән көчүрмә.
27/V	Синифдәнхарич гираәтин јекунлашдырылмасы.	Бәнзәр чалышмалар вә нитг инкишафы үзрә иш. Һүснхәт үзрә чалышма: имла.
28/V	Үмумиләшдиричи дәрс.	—
29/V	Х. Әлибәјли, «Ушагларын бајрамы».	Шакирдләрин билијинин јохланмасы.
30/V	Јекун. Јај тапшырығы.	Јекун.

I синифдә ријазијјатдан програм материалынын планлашдырылмасы

(Дәрс илинин икинчи јарысы үчүн)

100 ДАИРӘСИНДӘ ӘДӘДЛӘРИН ТОПЛАНМАСЫ ВӘ ЧЫХЫЛМАСЫ

Дәрсин №-си	Гыса мәзмуну	Сәһ.
	III рүб.	
1—6	Биликләрин мөһкәмләндирилмәси вә үмумиләшдирилмәси. Мисалларын һәлли.	
7	Әдәдин чәмә үч үсулла әлавә едилмәсинин изаһы. Дүстура әсасән мәсәлә тәртиби.	133—135
8	Әдәдин чәмә әлавә олунмасы үсуллары әсасында мисалларын ән әлверишли үсулла һәлл едилмәси. Мүчәррәд вә адлы әдәдләрин; әдәди ифадәләрин мүгајисәси.	135—136
9—10	Әдәдләрин мүгајисәсинә аид мәсәләләр. Һесаб ифадәләринин мүгајисәсинә аид чалышмалар. Јуварлаг әдәдләрдән ваһидин чыхылмасы.	141—143
11—12	Јуварлаг әдәдләрин топланмасы вә чыхылмасы үсуллары. Парчаларын ики үсулла мүгајисәси. Икирәгәмли әдәдләрин мәртәбә топлананларына ајрылмасы. Мүгајисәјә аид мәсәлә шәртинин гыса јазылышы. Әдәдин чәмә әлавә едилмәси.	144—146
13—14	Дүзбучаг. Әдәдин чәмә әлавә едилмәси үсуллары һаггында биликләрин мөһкәмләндирилмәси. Фәрг мүгајисәсинә аид мәсәләләр.	147—149
15	34+2, 34+20 нөвлү мисаллар һәлли. Јуварлыг әдәдләрин топланмасы.	150—151
16	32+8 нөвлү топлама һалы, 53+4, 25+30 кими топламанын јеринә јетирилмәси бачарығынын мөһкәмләндирилмәси. Мәсәлә тәртиби.	151
17—18	Әдәдин чәмдән чыхылмасы хассәси. Габагчадан өјрәнилмиш топлама үсулларынын тәтбиги үзрә мәшг. Гыса јазылышына көрә мәсәлә тәртиби.	152—154
19	Чәмлә топлананлар арасындакы гаршылыглы әлагәнин мүәјјән едилмәсинә аид чалышмалар. Әдәдин чәмдән ән әлверишли үсулла чыхылмасы. Дүзбучаг.	154—155
20—21	Јохлама иш.	
22	Дүзбучаглы дөрдбучаглынын нөвү кими. Әдәдин чәмә әлавә едилмәси вә әдәдин чәмдән чыхылмасы хассәләринә аид мисаллар һәлли.	155—156
23—24	48—3, 48—30 шәклиндә олан һаллар үчүн чыхма үсуллары. Метр вә десиметр васитәсилә парчаларын өлчүлмәсинә аид чалышмалар. Мәсәлә тәртиби вә һәлли.	156—158
25	Мәсәләнин мүхтәлиф үсулларла һәлли вә онларын мүгајисәси .Јуварлаг әдәдләрин топлананлара ајрылмасы. Мәсәлән, 30=20+10 вә с.	158—159
26—27	30—6 шәклиндәки һаллар үчүн чыхма үсуллары. Мәсәләнин үч үсулла һәлл едилмәси. Чәмин әдәдә әлавә едилмәси гајдасыны өјрәтмәјә һазырлыг үчүн шифаһи чалышмалар.	159—162.
28	Чәмин әдәдә әлавә едилмәси. Мәсәләнин мүхтәлиф үсулларла һәлл едилмәси.	162—165
29	«Фәрт» анлајышы илә бағлы олан садә мәсәләләр арасында гаршылыглы әлагә. Әдәдә чәмин әлавә едилмәси гајдасыны өјрәнмәјә һазырлыг. Мәсәлә һәлли.	165
30—31	Өјрәнилмиш хассәләрә даир биликләрин мөһкәмләндирилмәси. Һесабламанын охшар үсулларынын мүгајисәси. Мүрәккәб мәсәләләрин һәлли.	165—172
32—33	Јохлама иш.	
34	20+14, 36+12 шәклиндә топламанын јени һалларынын нәзәрдән кечирилмәси. Әдәдин чәмә вә чәмин әдәдә әлавә едилмәсинин мүгајисәсинә аид чалышмалар. Мәсәлә һәлли.	173—174
35—37	Чыхманын нәтичәси илә компонентләри арасында гаршылыглы әлагәнин ашкар едилмәси. Мәчһул азаланын тапылмасы. Онлуғу ашмагла топламаја һазырлыг.	174—178